

VÖRÖS IMRE

PÉCZELI JÓZSEF, YOUNG ÉS HERVEY FORDÍTÓJA

I. Bevezető

Péczeli József munkásságának fontos állomásait jelentik azok a fordítások, amelyek révén Edward Young *Éjszakáit*, majd James Hervey *Elmélkedéseit* ismertette meg a magyar közönséggel. Ennek a két, a maguk korában Európa-szerte sikeres könyvnek az átültetésével Péczeli nem kis mértékben járult hozzá a szentimentalista stílus kibontakozásához irodalmunkban. Annál érdekesebb, hogy a szóban forgó fordításokat még senki sem vetette össze alaposabban az eredeti művekkel, illetve azoknak Péczeli által használt francia közvetítő szövegével. Az alábbiakban ezt az összehasonlítást nem csupán nyelvi szempontból kíséreljük meg, hanem arra is választ keresünk: módosul-e (és mennyiben) az angol szerzők világképe a franciára, majd a franciából magyarra való fordítás során.

II. Young *Éjszakái*

Edward Young (1683–1765), aki pályafutását udvari költőként és drámaíróként kezdte, több mint negyven éves korában választotta az anglikán papi hivatást. 1730-tól haláláig a hertfordshire-i Welwyn lelkésze volt. *The Complaint, or Night-Thoughts on Life, Death and Immortality* (Panasz, vagy Éjszakai gondolatok életről, halálról és halhatatlanságról) című, „blank verse”-ben, azaz 10 vagy 11 szótagú rímtelen sorokban írt költeményének első részét (az első *Éjszakát*) 1742-ben jelentette meg, majd a következő években további nyolc *Éjszakával* bővítette.¹ Lelkéből az a fájdalom tört fel, amelyet három közeli hozzátartozójának: feleségének, felesége első házasságából származó leányának és ez utóbbi férjének halálán érzett. A mű bensőséges hatását a szerző azáltal is fokozza, hogy költői neveket (Lucia, Narcissa, Philander) adva az elhunytaknak, többször felidézi és megszólítja őket. Egy további szereplőt, a mindenből kiábrándult, kétel-

¹ A mű angol szövegéből vett idézeteink után zárójelben az interneten olvasható 1750-es kiadás lapszámait adjuk meg: [Edward YOUNG], *THE COMPLAINT, OR NIGHT-THOUGHTS ON LIFE, DEATH, AND IMMORTALITY, To which is added A Paraphrase on Part of the Book of JOB.* [...] LONDON. Printed for A. MILLAR, over-against Catharine-Street in the Strand; and R. DODSLEY, at Tully's Head in Pall-Mall. M.DCC.L.

kedő Lorenzót hagyományosan Young saját fiával szokták azonosítani, akivel az apának idős korában tényleg sok vitája volt. Az *Éjszakák* megírásának kezdetekor azonban a fiú csupán tizedik esztendejében járt, Lorenzo így valószínűleg a költő több ismerőseinek tulajdonságaiból összeállított, képzelt személy.²

Young terjedelmes művét, amely akkoriban szinte minden vallásos angol család könyvespolcán ott volt a Biblia mellett,³ Pierre Prime Félicien Le Tourneur (1737–1788) ültette át franciára, és jelentette meg Párizsban, 1769-ben.⁴

Az az évtized, amikor Le Tourneur bekapcsolódott az irodalmi életbe, Franciaországban a szentimentalizmus térhódításának, ezzel kapcsolatban pedig egyrészt az angol érzelmes regény, másrészt az English school of melancholy (vagy graveyard poetry, sirköltészet) iránt megmutatkozó érdeklődésnek az időszaka volt. 1762-ben írta meg Diderot *Richardson dicséretét*, a szentimentális regény szenvedélyes apológiáját. A francia közönség Youngot is felfedezhette: a *Journal Étranger* 1762-ben közölte azt a fordítást, amelyet Bissy gróf, az Akadémia tagja készített az első *Éjszakából*.⁵ A huszonéves Le Tourneur lelkes – bár szerény tehetségű – propagálója lett az angol irodalomnak: pályafutása során nem csupán Youngot ültette át, hanem (mint arra később visszatérünk) 1770-ben James Hervey *Elmélkedéseit*, majd a Macpherson nevéhez fűződő ossziáni költeményeket (1777), Samuel Richardson *Clarisse Harlowe* című regényét (tíz kötetben, 1784–1787), 1776-tól pedig Shakespeare drámáit, ez utóbbiakat húsz kötetnyi terjedelemben.

A Young által „blank verse”-ben írt *Éjszakákat* Le Tourneur, *Les Nuits d’Young* címmel, prózában tolmácsolta. Az eredetinek beosztását megváltoztatva, a szöveget kilenc helyett huszonnégy *Éjszakára* bontotta. A mű elejére a költő életét és működését ismertető, hosszú bevezetést illesztett, amelyben az életrajzi adatokat Young egyéniségét méltató észrevételekkel egészítette ki. Ezek közül irodalomtörténeti szempontból az eredetiség dicsérete a legfontosabb. „Felettébb gyűlölvén a’ másoknak követését, Originál akart lenni, ’s a’ maga képzelődését szabadon botsátotta – fordítja Péczeli Le Tourneur szavaival. – El-hagyván a’ tört utakat, a’ mellyeken mentek más könyvírók, a’ temetőkbe ment ő, hogy a’ maga halhatatlanságának oszlopát ott építse-fel.” (A5v.)⁶ A „másoknak követése” kifejezésnek a francia szövegben egy, a magyar fordításban nem használt terminus technicus felel meg: „tout ce qui sentoît l’imitation.” (6.) *Az imitáció módszerének elve-*

² Harold FORSTER, *Edward Young, the Poet of the Night Thoughts, 1683–1765*, Alburgh Harleston, Norfolk, The Erskine Press, 1986, 191–192.

³ Michael FARRELL, *William Blake and Edward Young’s Night Thoughts*, Oxford, University of Oxford, Corpus Christi College, 2010, 1.

⁴ A következő kiadást használtam: *LES NUITS D’YOUNG, traduites de l’anglais par M. LE TOURNEUR. [...] NOUVELLE ÉDITION. [...] A PARIS, Chez CAILLEAU, Libraire & Imprimeur. [...] M.DCC.LXXXIII.* A Le Tourneur szövegéből vett francia nyelvű idézeteink után zárójelben ennek a kiadásnak a lapszámaira utalunk.

⁵ Mary Gertrude CUSHING, *Pierre Le Tourneur*, BiblioBazaar, Reproduction Series LLC, 2008, 47.

⁶ A Péczeli-fordításból vett idézetek után zárójelben az 1787-es első kiadás lapszámai szerepelnek: *YUNG’ ÉJTZAKÁJI ÉS EGYÉB MUNKÁJI*, mellyek magyar nyelvre fordítottak PÉTZELI JÓ’SÉF rév-komáromi prédikátor által. Győrben, Streibig Jó’sef betűivel, 1787.

tése és az eredetiség igénye szembefordulást jelentett a 18. század első felében uralkodó „Augustan fashion”-nel, a Pope és Addison által képviselt klasszicista alkotói technikával: az általános emberi helyett egy szenvedő lélek szubjektuma került a középpontba.⁷

Amikor Péczeli József 1783-ban, külföldi tanulmányait befejezve, hazatért, és októberben elfoglalta komáromi lelkészi tisztségét, Young *Éjszakái* már nem voltak teljesen ismeretlenek a magyar olvasóközönség előtt. Nemcsak a (Bécsben is megjelent) Le Tourneur-féle francia átlüktetés révén, hanem azért is, mert 1779-ben Bessenyei *A Holmi*-ben közzétette azt a fordítást, amelyet a (huszonnégy *Éjszakára* tagolt) Le Tourneur-szöveg alapján készített „Anglus Jungnak 19^{dik} Éjtszakájá”-ból.⁸ Péczelinek, bár tudott angolul, amit a könyvtáráról halála után készült leltár is tanúsít,⁹ Young és Hervey művei franciául álltak rendelkezésére,¹⁰ így ezekből dolgozott. Az *Éjszakák* tolmácsolásához nagyon hamar hozzáfogott,¹¹ a teljes mű 1787 tavaszán jelent meg. A kor több neves arisztokratájához (Orczyhoz, az idősebb és ifjabb Rádayhoz, Darvas Ferenc helytartósági tanácsoshoz és Beleznai Mihályhoz) intézett ajánlása szerint ez a könyv talán meg fogja győzni az olvasókat arról, milyen alkalmas a magyar nyelv „a’ leg-mélyebb ’s leg-hathatósabb gondolatoknak-is rövideden és értelmessen való ki-fejezésére”, és hogy nem igaz az a vád, amely szerint állítólagos „darabossága [...] meg-is sérthetné Hazánk’ szép Grófnéinak ’s Bárónéinak ró’sa pirosságú ’s gyengeségű ajakaikat, ha a’ társalkodásban ezen folytatnák nyájaskodó beszélgetéseiket.” (A4r.) A hölgytársaságnak a francia szalonok mintájára egyre fontosabbá váló művelődéstörténeti szerepét néhány évvel később Kármán József is felismeri, és erősíteni kívánja majd az Urániával.

A Le Tourneur által írt hosszú bevezetést Péczeli körülbelül a felére rövidíti, elhagyva belőle a 24.-től a 48. lapig terjedő szöveget, s csak a 49. lapról vesz át egy észrevételt a fordítás módszeréről. Le Tourneur itt figyelmezteti olvasóit, hogy a költeményt több helyen szabadon ültette át, mert úgy érezte, hogy az eredeti mű bizonyos hiányosságai erre feljogosították.¹² Péczeli ezt az érvelést, saját tapasztalatai alapján, bővebben fejti ki: „A’ mi ezen munkának fordítását illeti, éltem itt-is azzal a’ szabadsággal, a’ mellyel fordítottam Zayrt és a’ Henriást. A’ nehezebben érthető szóllásoknak formáját Nemzetünknek Nyelvéhez ’s természetéhez alkalmaztattam: az erőtelen gondolatokat erősítettem, egygy szóval, azon igyekeztem, hogy ez a’ fordítás szint’ olyan szép légyen mint az Originál.” (Számogatlan lap.) Fordítói módszerét Péczeli már Voltaire *Zaire*-jének

⁷ „These were not the calm reflections of a philosophical Augustan but the agonized search for comfort of a suffering soul; and it was exactly his insistence on the personal instead of the general that marks his work as a new departure.” FORSTER, *i. m.*, 180.

⁸ BESSENYEI György, *A Holmi*, s. a. r. BÍRÓ Ferenc, Bp., Akadémiai Kiadó, 1983, 359–371: „LXIII. Rész. Anglus Jungnak 19^{dik} Éjtszakája a jó Erköltsről.”

⁹ *Catalogus librorum venalium Josephi Péczeli*, Posonii, 1793, 21; pl.: „The Englisch [*sic!*] Preacher. Various Authors. London 1774”, „Historical Essay on the Englisch Constitution, London, 1771”.

¹⁰ „Meditat. Hervey. Paris. 1771”, „Yungii Noctes & alia opera, Gallice. Amst. 1773”, *Catalogus...*, 10–11. Érdekes, hogy Milton *Elveszett Paradicsoma* angolul és franciául is megvolt könyvtárában (25, 21).

¹¹ BÍRÓ Ferenc, *Péczeli József*, ItK, 1965, 416.

¹² „Il est temps que je prévienne les miens [= mes lecteurs] sur les libertés que j’ai prises dans cette traduction. Ce sont les défauts que j’ai cru remarquer dans l’ouvrage qui m’y ont autorisé.” (49.)

1784-es magyar kiadásában egy olyan, az *Ars poeticából* vett latin Horatius-idézzel igazolta, amely szerint az eredetihez képest nem kell minden szót szolgai módon visszaadni,¹³ a magyar *Henriás* 1786-os (és későbbi, 1792-es) kiadásának elejére pedig ezenkívül egy D'Alembert-től vett francia nyelvű mottót is illesztett arról, hogy a fordítónak, aki túl gyakran kénytelen a szerző színvonala alatt maradni, nem kellene-e vajon föléje emelkednie, amikor képes rá.¹⁴ Ezzel a szabadsággal Péczeli mindamellett nem annyira az *Éjszakáknak*, mint inkább Hervey *Elmélkedéseinek* néhány évvel később készített fordításában élt.

A Young *Éjszakáihoz* hasonló, versben írt, vagyis kötött szótagszámú szövegek prózában való átültetése során a fordítót ettől függetlenül is könnyen megkísérti az a lehetőség, hogy a tömör kifejezéseket lazább, gyakran bőbeszédű formában, magyarázó jellegű körülírásokkal adja vissza. Hogy igazságot szolgáltatassunk Péczelinek, meg kell állapítanunk, hogy ezért az inkább adaptációs, mint fordítói eljárásért elsősorban Le Tourneur felelős: az angol eredetit feltehetőleg nem ismerő Péczeli az ő szövegét, és nem Youngét tolmácsolja. Az angol költő például azt írja az éjszakáról, hogy az még sötét birodalmának „zenitjén” is szinte napfény a költő sorsához képest:

...and *Night*,
Even in the *Zenith* of her dark Domain,
Is Sunshine to the Colour of my Fate. (3.)

Ugyanez a gondolat Le Tourneur szavaival: „...et la nuit, oui, la nuit la plus noire, au moment même où elle s'enveloppe des ténèbres les plus profondes, est encore moins triste que ma destinée, moins sombre que mon âme.” (71.)

Péczeli csaknem pontosan ezt az utóbbi, terjedelmesebb változatot követi: „A' legfeketébb éjtzaka, a' melly magát leg-sűrűbb setétségekkel bé-fedezte, nints olyan szomorú, mint az én állapotom, nints olyan komor, mint az én lelkem.” (2–3.)

Péczeli Young-fordításáról már bevezetőnkben megállapítottuk, hogy jelentős mértékben járult hozzá a szentimentalista stílus kibontakozásához irodalmunkban. A mű első lapjainak hangüteme is ezt az ízlést képviseli: „el-lankadt természet” (1), „zokogások 's nyögések”, „könnyekben fürdő szemek”, „sír-halmok”, „balgatat képzelődéseknek rettentő habjai”, „[ezek a habok] tsapdosták az én érzékenységet”, „a' kétségbe-esésnek minden szörnyű rémítései” (2); illetve az efféle fájdalmas kifejezések: „[a felébredéssel]

¹³ „Nec verbum verbo curabis reddere fidus / Interpres.” Horatius, *Epist.* II, 3, 133–134. NOVÁK József fordításában: „tolmásként nem akarsz szót szóval szolgai módon / adni...” HORATIUS, *Versek*, Bp., Európa Könyvkiadó, 1959, 145.

¹⁴ „Le traducteur trop souvent forcé de rester au-dessous de son auteur ne doit-il pas se mettre au-dessus quand il le peut?” D'Alembert-nek saját Tacitus-fordításához írt előszavából: TACITE, *Morceaux choisis*, Paris, 1784, I, 21; D'ALEMBERT, *Mélange de littérature, d'histoire et de philosophie*, Amsterdam, 1759, III, 3–33. PENKE Olga kutatásai szerint (MKsz, 1988, 255) Péczeli ez utóbbi kiadást ismerte.

tsak nyomorúságot tseréltem” (2), „siess, halál, már semmit tőlem el-nem vehetsz” (3).¹⁵ Szauder József szerint a magyar Young szókincsének, kifejezőkészletének közvetlen hatása még a pályakezdő Csokonai költészetében is kimutatható.¹⁶

A szentimentalizmus sokat emlegetett magánykultusza egyébként paradox jelenség, hiszen a fájdalmakat kifejező szöveg megformálása eleve közlésvágyat feltételez, az egyéni szenvedésben pedig a költő gyakran úgy érzi, hogy az emberiségre zúduló csapások tragikumát éli át: „A’ léleknek érzékenysége, melly a’ maga siralmaiban az egész emberi nemzettséget bé-foglalja, meg-nemesedik ez által, és Virtussá válik.” (24.) A szentimentalizmus alkotói módszere tehát nem jelenti szükségszerűen az általános emberitől való elszigetelődést, sőt, a klasszicista „Augustan fashion”-höz képest egy mélyebben átértett azonosulást tesz lehetővé.

Hasonlóképpen a szenvedés ellentéte, az öröm sem lehet igazán teljes a társadalomtól elzárkózó, magányos ember számára. Az angol költő (jellemző módon!) ezt a kereskedelem szókincsével fejezi ki:

Joy is an Import, Joy is an Exchange;
Joy flies Monopolists: it calls for Two (33),

vagyis az öröm „import”, „csere”, nem lehet „monopolizálni”. Le Tourneur abban a szerencsés helyzetben van, hogy a francia „commerce” szó jelentése a 18. században még nem csupán „kereskedelem”, hanem (mára már elavult értelme szerint) „érintkezés, viszony, társaság” is: „Le bonheur est un commerce, un échange de plaisirs.” (106.) Young merész képei tehát belesimulnak a racionálisabb megoldásokat kedvelő francia nyelv kifejezőmódjába, a „csere” szó persze magyarázatot kap: „az örömök cseréje” lesz belőle. Ezt a formulát veszi át Péczeli is: „A’ bódogság kereskedés, ’s ’a gyönyörűségeknek tserélése” (43) – azzal a különbséggel, hogy a magyar nyelvben a „kereskedés” szónak nincs meg a korabeli franciában még meglevő kettős jelentése. Így hát Péczeli megoldása itt, érdekes módon, öntudatlanul is közelebb áll Youngéhoz, mint a közvetítő szöveg. Hasonló átalakuláson megy át az angol költemény következő sora is, amely az örömet egy, az ég által plántált, dús gyümölcsfa terméséhez hasonlítja, amelyet magányos ember egyedül nem képes leszakítani:

Rich Fruit, heav’n-planted! never pluck’d by One! (33.)

A francia szövegben a gyümölcsfa képét egy lapos aforizma helyettesíti, amelyet Péczeli szó szerint tolmácsol: „Jamais homme n’a été seul aussi heureux qu’il pouvoit l’être.” (106.) „Soha ember magánossan nem vólt olyan bódog, a’ millyen lehetett vólta.” (43.) Tudománytalan megállapítás ugyan, de nem hallgathatjuk el: kár, hogy Péczeli nem a

¹⁵ Le Tourneur szövegében: „la nature épuisée” (69), „gémir”, „yeux [...] trempés de larmes”, „le fond des tombeaux”, „quels flots tumultueux de rêves insensés ont battu mes sens”, „toutes les horreurs du désespoir”, „je n’ai fait que changer des maux” (70), „Destin, hâte-toi de tirer le rideau : je ne peux plus perdre” (71).

¹⁶ SZAUDER József, *Az estve és Az álom*, Bp., 1970, 179, 182–183.

képszerűbb angol eredetiből dolgozott; fordítása még színesebb, gazdagabb lehetett volna...

Az a gondolat egyébként, amely szerint az öröm az ég ajándéka, többször visszatér a műben, ékes bizonyítékként annak, hogy az *Éjszakák* nem csupán gyászos hangulatot árasztó, komor költemény:

Pleasure is good, and Man for Pleasure made (166),

vagyis: „Az ember a’ boldogságra teremtett. Az öröm az ő leg-főbb java” (291) – hirdeti Young, aki szerint épp az Isten által alkotott természet szólít fel bennünket a gyönyörűségek élvezetére:

„Rejoice for ever,” *Nature* cries, „Rejoice.” (219.)

Ha ezt elutasítjuk, hálátlanságot követünk el a Teremtővel szemben: „Óh ember, gyönyörködtesd magadat szüntelen! ezt kiáltja nekünk a’ természet, a’ mikor mint-egygy pompás vendégségben, úgy tart bennünket e’ világban, hogy minden érzékenységeinket legeltesse. Az ő adakozó keze szüntelen tölti nekünk a’ gyönyörűségnek poharát, és nyújtja a’ Teremtő nevében. Ha el-nem vészszük azt tőlle, így hálátlanságunkat mutatjuk-meg ama’ jó Atya eránt, a’ ki a’ földet sok kiességekkel, minket pedig azokat kívánó érzékenységekkel ruházott-fel.” (II, 25.)

Egy másik helyen a költő megvédi az emberi szenvedélyeket bizonyos teológusok ridegségétől, akik a forró indulatokat a pokol és a romlottság művének tekintik, pedig azok a Teremtő örök tűzének kisugárzásai.¹⁷ Mivel teológusokkal szembeszállni az Ancien Régime Franciaországában veszélyes lehetett volna, Le Tourneur a „theologues of calmer kind” kifejezést „froids moralistes”-nek fordítja (299), és ezt veszi át Péczeli is: „Hideg Morálisták! kik a’ ti fagyos véretek tesztitek a’ ti ítélet-tételteknek régulájává, ti kárhoztatni meritek az indulatoknak melegségét?” (293.) A viszonylag szabadabb angol szellemi élettel szemben a kontinensen szükségszerűen működésbe lép az öncenzúra.

A 18. század európai irodalmának gyakran visszatérő témája az ember és a természet viszonyának meghatározása. Erre a kérdésre Young a „létezők láncá”-nak („chain of being”, „scala naturae”) elméletében véli megtalálni a választ. Eszerint a tökéletességnek különböző fokán álló lények megszakíthatatlan, folyamatos láncot – másképpen: lépcsőzetet – alkotnak az élőlények legprimitívebb formáitól a hierarchia legmagasabb fokán álló angyalokig; az ember ennek a láncnak a közepén, az anyagi és a szellemi lények között foglal helyet: „Két különböző természeteknek egygyessége; az ember az a’ közép pont, a’ mellyből ki-sugárlanak két egymással ellenkező végtelenek. Ő az a’ ragyogó

¹⁷ „Ye gentle Theologues, of calmer Kind! / Whose Constitution dictates to your Pen, / Who, cold yourselves, think Ardor comes from Hell! / Think not our Passions from Corruption sprung, / Tho[ugh] to Corruption now they lend their Wings; / That is their Mistress, not their Mother. All / (And justly) Reason deem divine: I see, / I feel a Grandeur in the Passions too, / Which speaks their high Descent, and glorious End: / Which speaks them Rays of an Eternal Fire.” (167.)

gyűrű, mely középen tűndöklök ama' minden élőknek meg-mérhetetlen lánczán, mely le-nyúlik a' Teremtőtől fogva a' semmiig." (7–8.)¹⁸

A „létezők láncá”-nak gondolatára Young számos további alkalommal visszatér; többek között az emberi lélek halhatatlanságának a bizonyítására is felhasználja. Testünk ugyanis halandó, tőlünk feljebb viszont csak halhatatlan lelkek vannak. Az ember, aki „rész szerént halandó, rész szerént pedig halhatatlan”, összekötő szeme a láncnak. El kell ismernünk tehát, hogy az embernek halhatatlan lelke van, különben „a' lánc el-szakad ő benne, 's egygy igen nagy üresség marad a' teremteseknek lajtorjájában.” (269.)

A láncban elfoglalt helyüknek megfelelően különbözik „az embernek józan értelme az oktalan állatoknak *instinctus*ától [ösztönétől].” (284.) Az ember állandóan újabb és újabb ismeretekre éhez, az állatok viszont évezredek át sem képesek többet tudni, cselekedni, óhajtani vagy élvezni, mint eredetileg:

...in Ages they no more
Could know, or do, or covet, or enjoy. (155.)

Ez a szikár megállapítás a franciára, majd a magyarra való fordítás eredményeként így bővül ki: „Ha sok ezer esztendeig élnének-is, az ő esméretek semmivel sem bővülne. Szüntelen csak azon dolgokat tselekednék, a' fetske 's a' gólya soha sem raknák más-képpen az ő fészkeket, az ő kívánságok-is soha meszszebb nem terjedne.” (284–285.) Érdekes, hogy a fészket rakó fecske és gólya képével nem Le Tourneur, hanem Péczeli bővíti a szöveget, amely így a magyar falu világából villant fel egy-egy részletet, s viszi közelebb a művet a hazai olvasóhoz. A maga hűtlenségében is mennyivel szebb, vizuálisabb Péczeli tolmácsolása, mint a közvetítő francia változat! Le Tourneur mesterember, Péczeli az írásnak igazi művésze.

A „létezők láncá”-nak elméletét, amelyben a 20. századi kutatás, így Szauder József is az evolucionizmus egyik előzményét látja,¹⁹ Young szemében „a' nagyító üvegek”, vagyis a mikroszkóp felfedezése is erősíti, hiszen segítségével „olgy véghetetlen kitsinségű állatokat” ismerhettünk meg, amelyeknek feltételezhető létezését korábban már „a' józan okosság meg-műtatta.” (II, 121.) Young világképének alakításában tehát a korszerű természettudománynak is megvan a maga, nem elhanyagolható szerepe. Ismeretes, hogy előjegyzésben megvásárolta Henry Pemberton 1728-ban megjelent művét Newton tudományos rendszeréről (*A View of Sir Isaac Newton's Philosophy*), sőt, hogy otthonában elhelyezte Newton mellszobrát is.²⁰ Az *Éjszakákban* többször visszatérő érv Isten végtelen nagysága mellett az a newtoni tétel, amely szerint a csillagok nem magányosan helyezkednek el az űrben, hanem mindegyik egy-egy naprendszer középpontja, „mellyekhez képest a' körülötte forgó testek olly kitsínyek mint a' tzet-halhoz képest azok az apró férgetskék, mellyeket millióként nyél-bé.” (245.) Ez a gondolat annyira

¹⁸ A létezők láncáról részletesen lásd Arthur O. LOVEJOY, *The Great Chain of Being: A Study of the History of an Idea*, Cambridge MA, Harvard University Press, 1942.

¹⁹ SZAUDER, i. m., 225.

²⁰ *The Correspondance of Edward Young*, ed. Henry PETIT, Oxford, Clarendon Press, 1971, 71.

előremutató, hogy a Naprendszerünkön kívüli, úgynevezett exobolygók egyikének-másikának felfedezéséről épp napjainkban ad hírt a csillagászat. Az *Éjszakák* szerzője a világűrben lévő roppant távolságokat is érzékelteti: a távoli égitestekig „az engem” világo-sító napnak sugárai sok száz esztendőig [...] fel-nem mehetnének.” (II, 115.)

Young felfogásába mindamelllett az a hagyományos, pitagoreus elmélet is belejátszik, amely szerint a bolygók feltételezett szféráinak sűrűlódásából gyönyörű, bár az emberi fül számára nem hallható zene, „a szférák zenéje” keletkezik. (89.) Le Tourneur fordításának hibájából egyébként a newtoni terminológia sem mindig tükröződik pontosan a magyar szövegben. Az utolsó ítélet idején, mint Young állítja, a világmindenségben lévő valamennyi Nap vékony gyertyaként fog kihunyni („like a Taper, all these Suns expire”, 304), Le Tourneur viszont „napok” helyett „égitestek”-et, „csillagok”-at ír; Péczeli megfogalmazásában is ez áll: „a’ tsillagok bé-húnyják égő szemeiket” (II, 168). Az efféle pontatlanságok ellenére azonban a mű magyar olvasója a newtoni világkép több fontos tényezőjével ismerkedhetett meg.

Young egyértelműen leszögezi, hogy a ráció nincs ellentétben a vallással, sőt: „A’ józan-okosság érdemli a’ Hit’ dolgában a’ mi leg-első tiszteletünket; távol-légyen tőlünk, hogy azt hinnénk, hogy a’ Vallás ki-rekeszti azt! sőt a’ nélkül a’ Hit ’s a’ Vallás nem-is lenne virtus. Az emberi értelemnek okossága az örökké-valónak böltsességének sugára.” (262.) A természet, így az égbolt vizsgálata tehát elvezetheti az embert Isten nagyságának és jóságának felismerésére. Ilyen értelemben a hit a csillagászat gyermeke („Daughter of Astronomy”, 260), „az ég-vi’sgálásnak leánya” (II, 89); „egygy Istentagadó vagy nem esmérő Ég-vi’sgáló nem egyéb, hanem egygy valóságos bolond” (II, 89; „An undevout astronomer is mad”, 260). A természet csodálatos voltából Istenre való következtetésnek a Bibliában gyökerező eszméje²¹ a természettudomány újkori fejlődése, a cambridge-i újplatonikus filozófiai iskola (Ralph Cudworth, Henry More, John Smith) és a newtoni világkép nyomán új összefüggésben, a fiziko-teológiai irodalom formájában jelentkezett. Péczeli Young-tolmácsolásának nem elhanyagolható érdeme, hogy ezt a fiziko-teológiai irodalmat egy, a Magyarországon épp ekkor kibontakozó szentimentalizmus jegyében készült fordítással sikerült gazdagítania.²² Munkájának sikeréhez és két további – posztumusz – kiadásához (1795, 1815) nyilván ez is hozzájárult.²³

III. Hervey Sirhalmi és Elmélkedései

A Youngnál harminc évvel fiatalabb James Hervey (1713–1758) ugyancsak az anglikán egyházi pályát választotta: oxfordi tanulmányainak befejezése után két northamptonshire-i község lelkésze lett (1737). Életének főműve a *Meditations and Contemplations*

²¹ „Az egek hirdetik Isten dicsőségét, az égbolt vallja kezének művét.” (Zsolt 19,2.) „Ami benne láthatatlan: örök ereje és isteni mivolta, arra a világ teremtése óta műveiből következtethetünk.” (Róm 1,20.)

²² Ezúttal nem foglalkozunk Péczelinek Young egyéb műveiből készített s az *Éjszakák* II. kötetében kiegészítésképpen közölt fordításaival.

²³ Egy további fordítás *Yung éjjelei* címmel jelent meg, NALÁCZY József tollából (Nagyszeben, 1801).

(Elmélkedések és szemlélődések, 1745–1747), amely a 18. század folyamán csak Angliában huszonöt kiadásban jelent meg.²⁴ Egyéni sorsa azonban szerencsétlenül alakult. Harmincéves korában súlyos betegségbe esett. Egy magyar életrajzírója szerint „gyógyíthatatlan és enyhítetlen hurut és köhögés emésztette. Bármilyen kis szellőcske elég volt betegsége előidézésére.”²⁵ Ez nyilván az akkor még kezelhetetlen asztma volt. Negyvenöt éves korában, karácsony első napján hunyt el. (Edward Young több mint hat évvel túlélte őt.)

Könyvét, Young *Éjszakáihoz* hasonlóan, Le Tourneur fordította franciára. A *Méditations sur les tombeaux* (Elmélkedések a sírok fölött) című első rész 1770-ben jelent meg, majd a következő évben a teljes mű, *Méditations d’Hervey* (Hervey elmélkedései) összefoglaló címmel.²⁶ Az angol szerzőt ismertető hosszú előszavában (*Vie d’Hervey*) Le Tourneur, a divatos természetkultusz jegyében, úgy mutatja be őt, mint aki – Péczeli tolmácsolása szerint – „önként el távozván [...] a’ roppant Városoktól [...], a’ mezei életnek tsendességében él az emberek között, ’s nem esmér semmit úgy, mint a’ Természetet és az ő Istenét.” (11.)²⁷ Ezekkel az elismerő szavakkal ellentétben magát a (fordításra általa kiválasztott!) művet Le Tourneur súlyos kifogásokkal illeti: „A’ helyett, hogy én Herveyben egy maga szüleményeivel kedveskedő nagy elmét kerestem, sokszor nem találtam egyebet, hanem Youngnak követőjét, a’ ki hosszú beszédekkel adott elő valamely nemes gondolatot, a’ mellyet már az előtt Young fel ékesített a’ képzelődésnek minden kintsével.” (73.) Tegyük hozzá, hogy Péczeli átültetése jelentősen tompítja a kritika életét. Le Tourneur egy „génie original”-t keresett, ám akit helyette talált, az egy „imitateur d’Young assez foible” (45, Youngnak meglehetősen gyenge utánpótlója), aki terjengős prózában ismétli mesterét; a következő mondatban még a számos plágium („des plagiats multiples”) vádja is szerepel (az enyhített magyar változat szerint: „egész verseket is szóról szóra találtam”, 73). S bár Le Tourneur Hervey-nek Young iránt érzett csodálatával próbálja mentegetni a dolgot, pár lappal később megjegyzi, hogy fordítás közben rövidített a szöveget, s ezt olyan szigorú érvekkel indokolja, amelyeket az óvatos Péczeli egyszerűen kihagy a maga fordításából, nevezetesen hogy fölösleges újra kinyomtatni számos közhelyet és ájtatos részletet, amelyek úgyis megtalálhatók a ke-

²⁴ Az interneten olvasható, 1856-os londoni kiadást használtam: *MEDITATIONS AND CONTEMPLATIONS by JAMES HERVEY*. [...] LONDON, William Tegg and Co., 85, Queen Street, Cheapside. MDCCCLVI. A mű angol szövegéből vett idézeteink után zárójelben ennek a kiadásnak a lapszámait jelöljük meg.

²⁵ MAGYAR Árpád, *Hervey Jakab*, Bp., Hornyánszky, [1916] (Koszorú: A Magyar Prot. Irodalmi Társaság népies kiadványai, 84), 8.

²⁶ A Le Tourneur francia fordításából vett idézeteink lapszámát zárójelben a következő kiadásból adjuk meg: *MÉDITATIONS D’HERVEY, TRADUITES DE L’ANGLAIS, par M. LE TOURNEUR*, A PARIS, chez LE JAY, [...] M.DCC.LXXI.

²⁷ *HERVEY SÍRHALMAI ÉS ELMÉLKEDÉSEI*. Fordították PÉTZELI JÓZSEF Komáromi Prédikátor által. POZSONYBAN, Weber Simon Péter költséggével és betűivel, 1790. A magyar nyelvű idézetek után zárójelben ennek a kiadásnak a lapszámaira utalunk. – Itt hívjuk fel a figyelmet arra, hogy téves a *Világirodalmi lexikon* 4. kötetének (Bp., Akadémiai Kiadó, 1975) 422. lapján a (meg nem nevezett szerzőtől való) Hervey-cikknek az az állítása, amely szerint Péczeli „1790-ben kiadott magyarítása” „a *Méditations and Contemplations* (‘Meditációk és elmélkedések’, 1745–1747) *Meditations among the Tombs* (‘Meditációk a sírhal-mok között’) c. részlete.” Péczeli könyve a teljes művet tartalmazza!

gyességi könyvekben, vagy töméntelen bibliai idézetet, amelyeknek erejét terjengős parafrázisok és magyarázatok gyengítik.²⁸ Úgy látszik, Péczeli esetében még erősebben működött a fentebb már említett öncenzúra, mint a francia fordító munkásságában.

Bíráló szavai ellenére Le Tourneur azért vállalkozott mégis a mű tolmácsolására, mert az nincs híjával a képzeletnek, érzelemnek és erőnek.²⁹ „Ses Tombeaux respirent une sensibilité douce qui vous pénètre & vous attendrit par degrés.” (47, „Az ő Sírhalmai olly édes érzékenységeket lehellenek és gőzölögnek ki, a’ mellyek által járnak és lassanként el keserítik a’ szíveket.” 75.)

Ezt az „édes érzékenységeket lehellő és kigőzölögő” munkát Péczeli 1790-ben *Hervey Sírhalmai és Elmélkedései* címmel jelentette meg Pozsonyban. Fontos kiemelnünk, hogy az a nálunk meghonosodott szokás, amely szerint a cím, rövidített formában, csak „Hervey’ Sírhalmai”-nak hangzik, megtévesztő, mivel a műnek csupán – a Hervey életéről szóló bevezetést követő – első része, a 81.-től a 171. lapig, szól a sírokról, a második, nagyobb résznek viszont, a 173. laptól az *Elmélkedések* végéig, a 370. lapig, már a kerti séták, a gyönyörű virágok, a természet különböző jelenségei, a holdfényes este, majd a ragyogó csillagokkal ékes éjszakai égbolt szemlélése képezik a tárgyát, vagyis a mű egésze az elmúlás és az élet, a szomorúság és a remény, a sötétség és a fény ellentétére épül, s ez a kontraszthatás a sírok sötétségéből a fény irányába vezeti az olvasót. (Emlékeztetül: sem az angol eredetinek, sem a Péczeli által használt francia kiadásnak a címlapján nem szerepelnek a sírok, amelyek csak az elmélkedések első részének a címében találhatók, a „sírhalomok” szót Péczeli emeli be az egész mű címébe.) Érdekes, hogy hasonló kontraszthatást a Péczeli Hervey-fordítását jól ismerő Csokonai is alkalmaz a néhány évvel később, ugyancsak költői prózában írt művének, *A csókoknak* első könyvében: az ifjú Melítesz, halálvágytól gyötörve, a rémítő sötétség világán át haladva jut el egy ezer virággal hímzett csodálatos rétig, ahol megtalálja boldogságát.

Egyébként a „sírhalomok” szó önmagában sem pontos, mivel Hervey a mulandóságról nem temetőkertben, vagyis sírhalomok között, hanem egy templom belsejében, a padozat kövébe és a falakba épített sírkövek láttán elmélkedik. A szerzőnek az angol kiadásban közölt jegyzete szerint a színhely a Cornwall északi részén található Kilkhampton. (Ennek középkori, az idősebb szent Jakab apostol tiszteletére szentelt temploma korábban fontos állomása volt a spanyolországi Compostellába tartó angol zarándokoknak.) A sírkövek láttán Hervey úgy érzi, mintha megnyílna előtte Ezeiel próféta „rettenetes könyve, mellynek levelein írva vagynak a’ gyászok, keserűségek ’s nyomorúságok.” (87, lásd Ez 2,9.) A kövekbe vésett betűk sokféle, de mind halálban végződő sorsról adnak hírt. Van közöttük csecsemő, 28 éves ifjú ember, szülésben meghalt nő, édesapa, 40 évesen elhunyt gazdag férfi, „meg élemedett öregek”, egy „híres Hadi-vitéz”; egy titkos kriptá mélyén pedig „a’ világnak Nemesei és Föreidei” nyugszanak.

²⁸ „À quoi bon réimprimer de nouveau un nombre de lieux communs bien mieux exprimés dans Young, des passages dévots dont l’équivalent se trouve dans nos livres de piété, ou une foule de citations de la Bible, suivies d’une paraphrase ou d’un commentaire qui ne fait que les affoiblir ?” (48–49.)

²⁹ „...il s’en faut bien qu’il fût dénué d’imagination, de sentiment, & même d’énergie.” (47.)

A „meg-élemedett öregek”-ről szóló részhez fűzött lábjegyzetben a francia fordító közli, hogy ezt követően kihagyott néhány lapnyi szöveget, amelyben Hervey jámbor okfejtéssel igyekezett igazolni, milyen üdvös dolog a holtakat a templomokban és (ami kiváltotta Le Tourneur ellenkezését:) a templomok mellett lévő temetőkertekben örök nyugalomra helyezni. Maga Le Tourneur ezzel szemben úgy véli, helyes volt a párizsi hatóságok néhány évvel korábbi (1765-ös) határozata, amely a talajvíz és a kutak fertőzésének megelőzésére betiltotta ezt a sűrűn beépített városban még mindig létező, veszélyesnek ítélt gyakorlatot. (90.) Mint ismeretes, a következő évtizedek során Párizsban exhumálták a templomok körül évszázadok alatt eltemetett több millió (!) halott maradványait, s egy használaton kívüli, földalatti kőbánya hatalmas folyosórendszerében helyezték el csontjaikat: ez ma Catacombes de Paris néven turistalátványosság.³⁰ Péczeli, mint a magyar közönség számára nyilván nem jelentős információt, mellőzi Le Tourneur jegyzetét.

Annak a „híres Hadi-vitéz”-nek a kiléte, akinek a síremléke előtt Hervey hosszan elmélkedik, rejtély marad a magyar fordítás olvasói előtt. Annyit tudunk meg róla, hogy „Hazájáért fel áldozta magát”, de hogy ki ellen harcolt, az nem derül ki a szövegből. Le Tourneur viszont közli az angol szerző lábjegyzetét, amely szerint Bevil de Granville-ről van szó, aki a lázadók elleni harcban esett el („en combattant contre les Rebelles”, 91), ám hogy kik voltak ezek a lázadók és mit akartak elérni, az itt is homályban marad. A teljes igazság az, hogy Granville a jakobitáknak nevezett katolikus pártütők ellen vívott lansdowne-i csatában, a király és az anglikán vallás védelmében esett el, Bath közelében, 1743. július 5-én, de ha ez az adat benne volna a mű szóban forgó részében, akkor sem a korabeli Franciaországban, sem Magyarországon nem lett volna tanácsos őt önfeláldozó hősként, Le Tourneur kifejezésével a haza mártírájaként („martyre de la Patrie”, 91) magasztalni. Könyvének második részében Hervey egy holdfényes esti séta közben visszatér a témára: „Gondolkoztam [...] utolsó győzedelmünkről ’s az én Hazámnak a’ belső és külső ellenség dühösségétől lett meg szabadulásáról.” (252.) Ezután még hosszan beszél örömről, hazájának áldott nyugalmaról, de mind a francia, mind a magyar fordításból kimaradnak azok a mondatok, amelyek szerint az ország boldog állapotát és sikeres kormányzatát egyaránt veszélybe sodorta volna az az istentelen és rémes csapás, amelyet Rómában tervelték ki, Franciaország irányított, belföldön pedig lázadó szellemek támogattak: „that impious and horrid blow, meditated at Rome, levelled by France, and seconded by factious spirits at home” (186), és amelyet a lázadók ellen vívott győzelmes cullodeni csata (1746. április 27.) hárított el végleg.

Hasonlóképpen kimarad Le Tourneur (és nyomában persze Péczeli) fordításából a következő lapon olvasható szöveg azzal kapcsolatban, hogy Dél-Franciaországban a protestánsoknak még egy-két évvel korábban is üldöztetést, sőt gályarabságot („persecution and slavery”) kellett elszenvedniük, és hogy erről a *Popery Always the Same* (A pápistaság mindig csak ugyanaz) című, 1746-ban Angliában megjelent röpirat részle-

³⁰ René SUTTEL, *Catacombes et carrières de Paris*, Paris, Éditions du Treuil, 1993, 58–63.

tesen beszámol. Sem a francia, sem a magyar olvasók nem értesülhettek tehát Hervey szenvedélyes megnyilatkozásairól a katolikus egyház és a hivatalos francia politika ellen.³¹

Művelődéstörténeti szempontból különösen érdekesek a műnek azok a részei, amelyek a keresztény hit mélyebb átélésének jegyében az Isten által teremtett világegyetemben uralkodó tervszerűségről, bölcs rendről elmélkednek. Ez a még Youngénál erősebb, határozottabb fiziko-teológiai megközelítés arról tanúskodik, hogy a 18. század közepén Angliában – mint Európa számos más helyén – szervesen összetartozott a teológiai tudás és a természettudományos műveltség: a vallás kérdéseivel foglalkozó irodalom hozzájárult a korszerű természettudomány széles körben való megismertetéséhez. Azt a tényt, hogy Hervey tájékozott volt például a csillagászat területén, több utalása is bizonyítja. Az éjszakai elmélkedésekhez írt külön előszavában megemlíti Galilei távcsövét és Newton méréseit, amelyek kimutatták az égitestek közötti roppant távolságokat (183), egyik jegyzetében pedig William Derham *Asztro-teológiájára* hivatkozik (228). Younghoz hasonlóan Hervey is ámulattal gondol a hatalmas világűrre, „a’ mellyben – Péczeli fordítása szerint – minden akadály nélkül sok ezer millió világok szüntelen forognak” (178), vagyis hogy a csillagok egy-egy további naprendszer középpontját képezik. Az ég csodálatos voltán érzett áhítat az emberiség egyik legelső tapasztalata: „Tsak nem természettel vonattatik arra az ember, hogy mihelyt fel serken, leg először is szemeit az egekre vesse. Nagy gyönyörűséggel szemléli ő ama’ nagyságos bolyzatot...” (177.) Ez a magyar (és a közvetlen forrásául szolgáló francia) szöveg nem árulkodik arról, hogy egy nevezetes költeményből vett idézet rejlik benne, az angol eredetiből viszont egyértelműen kiderül: „’Tis natural for man to look upwards, to throw his first glance upon the objects that are above him.

Straight towards heaven my wondering eyes I turn’d,
And gazed a while the amply sky.” (74.)

A két verssor, amelynek forrását Hervey nem jelöli meg, Milton *Elveszett Paradicsomá-*nak VIII. könyvéből (257–258. sor) való, ahol Ádám elbeszéli Ráfael angyalnak, hogyan pillantott föl először az égre. Nem ez az egyetlen olyan részlet, amely Hervey-nek a költészet iránti érdeklődésére vall. A sírhalmokról szólva, egy helyen Thomas Parnell melankolikus sorait idézi (55). Ezeket Le Tourneur is közli angolul, mellékelve prózában a francia fordítást (104), Péczeli azonban mindkettőt elhagyja.

³¹ Az 1744/45-ös dél-franciaországi vallásüldözés ténye mindamellett nem volt teljesen ismeretlen a magyarországi protestánsok előtt. Erről tanúskodik az a *Rövid Historia* című, 27 lapos 18. századi magyar nyelvű kézirat az Evangélikus Országos Levéltárban (*Manuscripta Nostrorum* c. fasciculus, 35. szám), amely egy névtelen francia szerzőnek Armand de La Chapelle hágai hugenotta lelkész által 1746-ban közzétett szövegéből német közvetítéssel készült fordítás. Részletesen leírja az üldöztetés történetét és három prédikátor, Louis Ranc, Jacques Roger és Desubac kivégzését. A kézirat nyilván tisztázatlan, de hogy hány további másolat létezett, és hogy milyen széles körben terjedt, nem állapítható meg. Lásd VÖRÖS Imre, *Fejezetek XVIII. századi francia–magyar fordítási irodalmunk történetéből*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1987, 49–55.

Visszatérve a természettudományos ismeretek témakörére, megállapíthatjuk, hogy Hervey még tovább megy a newtoni fizika ismertetésében, mint példaképe, Young. *A Contemplations on the Starry Heavens* („A’ tsillagos égnék figyelmes szemlélése”) című fejezetben (249 skk.) hosszú oldalakat szentel a tömegvonzás tételének. A bolygók keringési pályáját két erő, az „attraction” és a „projection” (vonzás és taszítás), vagyis a gravitációs és a centrifugális erő egyensúlyával magyarázza. Ennek az egyensúlynak (a francia szövegben is megtalálható) tudományos kifejtését a magyar fordító jócskán lerövidíti, s a jelenséget inkább egy hasonlattal teszi érthetővé: „...e’ kettős erőből igazgatatván, szükségesképpen úgy keréngenek, mint azok a’ járnai tanuló gyors lovak, melyek erős kötél által ágashoz köttettek, melly körül forogjanak.” (328–329.) A Young-fordítás elemzésekor már felfigyeltünk arra, hogy Péczeli az ösztönökre vonatkozó okfejtést a fészekrakó fecske és golya képével hozta közelebb a hazai olvasóhoz; most újabb példáját említhettük ennek a falusi élet jeleneteit idéző, rendkívül vizuális technikának.

Hervey-nek az a törekvése, hogy bebizonyítsa a vallás és a fizika harmóniáját, egy, az erkölcsre vonatkozó párhuzamban is tükröződik. Vajon összeegyeztethető-e a kereszténységgel önmagunk hasznának és a gyönyörűségnek a keresése? A válasz: igen, összeegyeztethető, mint ahogy harmóniában van az a kétféle mozgás is, amelyet a Föld a saját tengelye, illetve a Nap körül végez, hiszen általuk marad fenn egyrészt az éjjelek és a nappalok, másrészt az évszakok rendje: „Valamint a’ földnek kettős fordulása, nem hogy egygyik a’ másíknak ártana, sőt inkább a’ természetnek szép rendét elébb mozdítja.” (301.)

A létezők láncának Young által részletesen előadott elméletével Hervey is foglalkozik, igaz, jóval kisebb terjedelemben, s Le Tourneur némileg ezt is megrövidíti. Young művéhez képest viszont új adat, hogy a teremtet világ csodás jelenségei között Hervey a létezők láncának legalsó részén található apró élőlényeknek – „a’ leg alább való férgeknek” – Leeuwenhoek által megfigyelt vérkeringésére is utal (333), bár a holland természettudós nevét említő lábjegyzete a francia és a magyar fordításból hiányzik. Le Tourneur, úgy látszik, kevesebb gondot fordít a mondanivaló pontos dokumentálására. Nem csak itt: az előző lapon már a Huygensre vonatkozó hosszabb jegyzetet is elhagyta.

A fiziko-teológiai felfogással szorosan összefügg a finalitás eszméje, amely szerint Isten a természet legkülönbözőbb jelenségeit kifejezetten az ember érdekében hozta létre. A „meg számlálhatatlan füvek” kivétel nélkül mind „az embernek vagy táplálására vagy orvoslására” vannak teremtvé (195), a virágok is egyedül csak az emberért pompáznak, hiszen „az oktalan állatok érzéketlenek mind szépségekre, mind illatokra” (222). Ezt a finalista meggyőződést Péczeli még erőteljesebben képviseli, mint Hervey vagy francia fordítója. Egy kis patak leírásában például ezt olvashatjuk: „A’ magánosságot szerető fűzfák vígan fürödnek ennek vizeiben, és a’ benne úszkáló halatskák az ő alá ’s fel való futkosásokkal kíváncsiak magokat a’ halászszaal, a’ ki az ő meg fogásokra hálóját el készítette.” (191.) Le Tourneur szerint azonban korántsem ilyen idillikus a halász és a halak viszonya. A halász „d’un œil avide contemple sa proie, & lui tend le perfile hameçon” (II, 11), vagyis mohó tekintettel figyel a zsákmányát, és álnok horgot vet ki rá.

„A’ magánosságot szerető fűzfák” képe ugyanakkor azt is szemlélteti, hogy Hervey műve morális dimenziót tulajdonít a természetnek, amely egyébként is barátja az egyedüllétre áhítozó embernek. A *Contemplations on the Night* – a magyar szövegben „Estvéli Sétálás” – című fejezet, Young nyomán, a „böltsek éjtzakázásait” megvilágosító Hold dicséretével kezdődik (250), a „Magánosság haszna...” című alfejezetben pedig (261 skk.) az „édes magánosság”-hoz fordul a szerző. Mert ez az édes magánosság kerüli a világ „dühösködő habjainak állhatatlanságát”, a „zürzavarnak ’s feslettségnek helyé”-t, hiszen „békesség ’s tsendesség” lakik benne (262–263). Érdekes, hogy Csokonainak *A Magánossághoz* írt versében ugyancsak szerepel a fákat világosító hold, a költő az „áldott Magánosság”-hoz, majd „szelíd Magánosság”-hoz intézi szavait, a „színes világ”-ban a napok „zavart lármák között forognak”, „kőről kövekre görgenek, zajognak”; a Magánosság oltalmában viszont „tisztán, magába, csendesen” hullnak le napjaink, ő lesz „a’ sírhalom völgyén is” őrzőangyalunk. (Figyeljünk fel a szóhasználatra! Csokonai nem a szenvedést jelképező „sírhalom völgye” fordulatot használja, hanem a „sírhalom völgye”-ről mint a béke, a megnyugvás helyéről beszél.) Igaz, a felsorolt kifejezések hozzátartoznak a korszak érzelmes költészetének általános motívumkészletéhez, nem szabad azonban elfelejtenünk, hogy ennek a motívumkészletnek az elterjesztéséhez Péczeli fordítói tevékenysége is hozzájárult. Épp ezért azoknak a szerzőknek a sorát, akikkel kapcsolatban Csokonai költeményeinek kritikai kiadása megemlíti, hogy a régebbi kutatások szerint hatottak *A Magánossághoz* című versre (Haraszi Gyula szerint Matthiesson és Salis-Seewis, Ferenczi Zoltán szerint Rousseau³²), talán kiegészíthetjük Hervey-vel: Csokonainak ez a fiatalkori olvasmányélménye nyilván évek múlva is fölsejlett az emlékezetében.

A Hervey-fordítás szövegének megformálásakor Péczeli, Horatius és D’Alembert tanácsát követve, még a Young-fordításhoz képest is kevésbé ragaszkodik szolgai módon az eredeti műhöz, hanem igyekszik azt a maga stílus eszközeivel is élvezetesebbé tenni. A kilkhamptoni templomhoz egy őszi napon érkező Hervey például azt írja, hogy ez az évszak álmodozásra készíti az embert, és az érzékeny lelkekben, minden más évszagnál jobban, gondolatokat és lágy melankóliát ébreszt. Le Tourneur tolmácsolásában: „Nous étions dans la saison de l’automne, saison qui excite à la rêverie & qui, plus que les autres, verse dans les âmes sensibles les pensées & la douce mélancolie.” (51.) Ugyanez a szöveg Péczelinél az őszi táj hangulatos leírásával gazdagodik: „Őszi idő vólt éppen akkor, mikor ezen helységben meg állapodtam, a’ mikor a’ sebensen futó esztendőnek vége felé való közelgetése, a’ mezőknek, kerteknek, ’s hegyeknek gyümöltseinek bé takarása, a’ fáknak el sárgúlt leveleinek suttozó zörgéssel való le hullások, ’s ekképpen az egész természetnek mintegy mély álmhoz való készüllete, az esztendőnek egyéb részei felett hív bennünket a’ gondolkozásra, egy szomorú, de az érzékeny szívekkel magát kedveltető melánkholiára.” (83–84.)

³² CSOKONAI VITÉZ Mihály *Összes művei: Költemények*, 4, 1797–1799, s. a. r. SZILÁGYI Ferenc, Bp., Akadémiai Kiadó, 1994, 496, 500. Vö. ALT Krisztián, *Utalások Young és Hervey gondolati műveire néhány Csokonai-szövegben*, ItK, 2006, 478–498.

Az eredetihez képest ugyancsak konkrétabb kép jellemzi Péczeli fordításának folytatásában azt a mozzanatot, amikor a templomba lépő szerzõt szomorú gondolatok töltik el, ám ennek a szomorúságnak is megvan a maga édessége: „une tristesse qui avoit sa douceur”. A magyar változatban ez így hangzik: a szomorú gondolatok „édes harmattal meg frissítették az én szívemet.” (84.) Később, a komor sírok után egy csodaszép kertbe lépő Hervey tekintete gyönyörűséggel száll virágról virágra („de fleurs en fleurs”, II, 1), amit a magyar szöveg érzékletesebb, részletező képpel így fejez ki: „a’ ki nyílt virágról a’ másinak még mostan hasadó bimbójára.” (175.)³³ Péczeli művészi alkatának legfőbb erénye a természeti szépre való fogékonyság. Hervey-fordításának éppen ezért tartozik legsikerültebb részei közé a *Déli sétálás* című fejezetből a rekkenő hőség szuggesztív leírása (245–246), vagy a *Tél* címűből a vihar ijesztő tombolásának bemutatása (345).

IV. Összefoglalás

Elemzéseinket összefoglalva, mindenekelőtt meg kell állapítanunk, hogy sem az *Éjszakákat*, sem a *Sírhalmokat* nem sorolhatjuk egyértelműen a „sírköltészet” hagyományos kategóriájába: árnyaltabb megközelítésre van szükség. Az első pillanatban komorságot sugalló címük ellenére mindkét műben jelen van az örömmek, a gyönyörűségnek mint az Ég ajándékának magasztalása, sőt, épp a Péczeli által *Hervey’ Sírhalmi és Elmélkedései* címmel ellátott mű nagyobbik részében a fény uralkodik, a Nap, a Hold és a csillagok ragyogása. Mindkét mű hirdeti a csodálatos természet harmóniáját Isten tervei-vel, s a vallásos hit erősítésére a korszerű fizika által felfedezett törvények ismertetésével igyekszik azt bizonyítani, bár a francia – és nyomában a magyar – fordítás nem mindig adja vissza pontosan az eredeti szövegekben használt terminológiát. Anglikán szerzőkről lévén szó, Le Tourneur megmásítja, tompítja vagy elhagyja azokat az utalásokat és megjegyzéseket, amelyek Hervey szövegében bírálják a katolikus egyházat és a francia politikát, ezek a megjegyzések így magától értetődően Péczeli átváltetéséből is hiányoznak. Az öncenzúra Péczeli esetében helyenként valamivel erősebb is, mint Le Tourneur gyakorlatában: a kálvinista magyar lelkésznek még a francia fordítónál is óvatosabbnak kellett lennie.

A francia nyelvű szövegek tolmácsolásakor Péczeli, korábban is alkalmazott elveinek megfelelően, nem törekszik szolgai hűségre. Mai felfogásunk szerint munkája sokszor nem is igazi fordítás, inkább adaptáció. Stilisztikai értékét viszont épp ez a tudatosan vállalt szabadság adja meg. Ennek segítségével tudja hatásosan, az Európa-szerte korszerűnek érzett szentimentalizmus stíluseszközeivel kifejezni az elhunytak elvesztésén érzett fájdalmat, a természet szépségében való gyönyörködést, a magányosság nyújtotta vigasztalást, s még a fiziko-teológiai ismeretek kifejtését is összhangba tudja hozni ezzel a stílussal. Fordítói szabadsága különösen képalkotó módszerében mutatkozik meg.

³³ Péczeli tájázbrázolásának „örömteli részletességét” BÍRÓ Ferenc is kiemeli: ItK, 1965, 578.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2011. CXV. évfolyam 1. szám

Elvont tudományos fejtegetéseket a falusi életből vett hatásos képek felvillantásával tud érzékelhetővé tenni, hangulatos természetleírásaival pedig élvezetesebbé, gazdagabbá teszi a két mű szövegét. Young- és Hervey-fordításai, amelyek mára jóformán kiestek a köztudatból, a maguk korában megbecsült, szerves részét képezték irodalmunk életének.